

Ненад Д. Идризовић¹

Народна библиотека Србије

ПАТРИЈАРШИЈСКА БИБЛИОТЕКА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. И НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА²

Abstract: In this paper, we will see the development of Patriarchal libraries during the second half of the 20th century and beginning of the 21st century, which can be characterized as a time of stagnation, especially given the rapid development of librarianship in Serbia. But the librarian professional community in Serbia had a proactive attitude towards the Patriarchal library.

Key words: The Patriarchal Library, Belgrade, Bogoljub Ćirković, Luka Novaković, reading-rooms, The Serbian Orthodox Church, Serbian librarianship

Осврт на развој српског библиотекарства у другој половини 20. века

После Другог светског рата почело је интензивније да се ради на развоју библиотекарства, јер су створени политички, друштвени, економски и културни предуслови за формирање и ширење мреже библиотека у Србији (Stokić Simončić i Vučković 2012: 50). Релативно брзо су се формирале библиотеке и читаонице, без икаквог организационог плана. Појавило се много нових типова библиотека са самоуким и недовољно стручним кадром, што је покренуло читав низ питања која су се морала постепено и плански решавати. Њихово решавање је у почетку ишло мало спорије, јер није било довољно стручних кадрова, стручне литературе и одговарајуће школе за стручно образовање библиотекара (Stamatović 1996: 5). Без обзира на овакво стање, мали број стручњака из области библиотекарства успео је својим ентузијазмом да сагледа постојеће проблеме и постави „себи и друштву велике задатке у области библиотекарства” (Stamatović 1996: 6).

Од 1946. године почело је са петнаестодневним и тромесечним стручним курсевима за оспособљавање библиотекара. Заједничким радом владе Федеративне Народне Републике Југославије и Министарства просвете Народне Републике Србије, решена су елементарна питања библиотечке де-

1 nenad.idrizovic@nb.rs

2 Рад је прерађени део докторске дисертације *Патријаршијска библиотека Српске православне цркве 1706–2006*, која је 2016. одбрањена на Филолошком факултету у Београду.

латности и библиотекарске струке, што је 1947. године резултирало доношењем *Основне одредбе о библиотекарско-архивистичкој струци*. Наредне 1948. године Комитет за школе Федеративне Народне Републике Југославије издао је *Наредбу о увођењу нових звања*, као и више наредби о припадности и одређивању основне плате за постојећа и новоуведена звања (Stamatović 1996: 6).

Пошто су извршене све одговарајуће припреме и израђена сва потребна документа, приступило се формирању професионалих удружења, од којих је прво основано Друштво библиотекара Србије у јануару 1949. године. У договору Друштва библиотекара Србије са професионалним удружењима хрватских и словеначких библиотекара, формиран је 1949. године Савез друштава библиотекара Југославије, који је наредне године постао члан Међународне федерације библиотекарских удружења – IFLA (Stokić Simončić i Vučković 2012: 50). Године 1948. отворена је Средња библиотекарска школа у Београду и покренут је часопис *Библиотекар* (Stamatović 1996: 7).

Као што се види, за релативно кратко време створени су услови да се библиотекарски Србије посвете својим задужењима, као и доградњи и усавршавању своје професије (Stamatović 1996: 7). Од ове године почиње да се шири мрежа библиотека у Србији. Дошло је до експанзије отварања разних типова библиотека, од отварања јавних народних библиотека по градовима широм Србије, до формирања најмањих библиотечких центара по селима.

Све активности до 1948. године дефинисане су по узору на совјетски модел, у којем су државни режим и остали привредно-друштвени облици живота били под организованом контролом комунистичке идеологије (Stokić Simončić i Vučković 2012: 51). Након сукоба са Информбироом, 1948. године, дошло је до напуштања бирократског партијског модела и извесне либерализације привреде, те демократизације друштвеног и културног живота. Овакве промене су утицале на слободнији и отворенији проток књига, идеја и информација из света, што је српском библиотекарству омогућило да прати и усваја библиотекарске светске стандарде, трендове и професионалне вредности. Под оваквим утицајем, српско библиотекарство обликовало је организацију установа и удружења (Stokić Simončić i Vučković 2012: 68).

Дуго се чекао републички Закон о библиотекама, који је донет 10. новембра 1960. године. По њему су библиотеке добиле статус самосталних установа, или установа у склопу државних органа и осталих привредних и друштвених организација, са циљем ширења општег образовања (Stokić Simončić i Vučković 2012: 58). Године 1965. донет је нови Закон о библиотекама (Stokić Simončić i Vučković 2012: 59).

Како је српско библиотекарство почело да добија своје организационо устројење и даље је остао проблем стручног образовања библиотекара, како би се поспешило њихов квалитетан и успешан рад. Указивала се потреба за

високообразованим библиотечким кадром самом чињеницом да је издавачка продукција била повећана, што је утицало на повећање библиотечких фондова, поготово у научним и специјалним библиотекама (Stamatović 1996: 9). Напокон је, 1963. године, основана је Катедра за библиотекарство на Филолошком факултету у Београду. Пошто је прошла разне школске реформе, у којој је мењала своју организациону структуру, од школске 1991/92. постаје самостална организациона јединица под називом Катедра за библиотекарство и информатику (Stamatović 1996: 9–12).

Што се тиче каталогизације и класификације библиотечке грађе, прво је покренут систематски рад на стручном и предметном каталогу у Народној библиотеци Србије од 1948, али је стручни каталог уведен 1974. године. Почетком педесетих година 20. века, покренута је иницијатива за увођење Универзалне децималне класификације у библиотечко-каталожке системе, која је нешто касније и прихваћена (Stokić Simončić i Vučković 2012: 57).

Народној библиотеци Србије је, на основу Закона о библиотекама из 1965. године, стављено у задатак формирање централног каталога књига на територији Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Са реализацијом је започето 1972, а крајем 1974. и почетком 1975. године покренута је и централизована каталогизација књига у Србији, да би наредне године дошло до увођења каталогизације у публикацији (CIP). Седамдесете године у Народној библиотеци Србије протекле су у прихватању међународних стандарда за опис свих врста библиотечке грађе, као што је примена ISBD (International Standard Bibliographic Description) формата, чиме су постављени темељи развоја не само у Народној библиотеци Србије, него и у осталом библиотечком окружењу у Србији (Stokić Simončić i Vučković 2012: 62–63).

Израда каталожких правила у Југославији одвијала се засебно по републикама (Verona 1986: 7) све до 1961. године, када је одржана Међународна конференција о каталожким правилима у Паризу, на којој је учествовало неколико југословенских библиотекара. Правила која су овом приликом прихваћена (*Zaključci Međunarodne konferencije o kataložkim pravilima, Pariz, oktobra 1961: 15–17*), нашла су у српским и југословенским библиотечарским круговима широк пријем. Комисија за каталогизацију Савеза друштва библиотекара Југославије сазвала је састанак од 14. до 15. децембра 1961. године, на коме је донета препорука да се приступи изради општејугословенским каталожким правилима, која би била приближна Париским правилима. Ово је био први озбиљан корак према формирању ујединачене каталожке праксе за читаву Југославију. Савез друштва библиотекара Југославије прихватио је ову препоруку на састанку одржаном у Београду 6. априла 1962. године, после чега се интензивно радило на изради правилника. Велики библиотечки стручњак, Ева Верона (1905–1996) из Свеучилишне књижнице у Загребу, у сарадњи са библиотекарицама из це-

ле Југославије, прихватила се овога посла и објавила 1970. године прво издање *Pravilnika i priručnika za izradbu abecednih kataloga. Dio 1, Odrednice i redalice*, који је 1986. године издат у измењеном издању. Други том је изашао 1983. године и садржински је обухватао каталожски опис (Verona 1983: 7). Оба правилника су и даље општеважећа у библиотекама у Србији.

Са појавом рачунара, почетком осамдесетих година 20. века, и њиховог увођења у библиотечке системе, дошло је до промена технологије рада и приступа послу, јер је почела да „расте свест о бржем, сигурнијем и удобнијем услуживању корисника” (Stamatović 1996: 12–13). Овакав технолошки напредак резултирао је формирањем и усвајањем Библиотечно-информационог система, 1987. године, Заједнице југословенских националних библиотека (Stokić Simončić i Vučković 2012: 64–66).

После распада Југославије, дошло је до разградње југословенског библиотечно-информационог система. Прекинути су сарадња стручњака и професионалних библиотечких удружења, размена обавезног примерка, као и систем аутоматизоване узајамне каталогизације (Stokić Simončić i Vučković 2012: 106–107, 105–126).

На крају 20. века, развој библиотекарства у целом свету углавном се базирао на савлађивању коришћења савремених информационих технологија, како би библиотекари одржали квалитет и квантитет услуга за кориснике, као и на очувању своје професије, због чега су морали да прођу пут од традиционалне, преко аутоматизоване, до електронске библиотеке (Stamatović 1996: 12–13).

Године 1994. покренута је прва дигитализација културног наслеђа у оквиру пројекта *Распико*, који је на интернету присутан од 1997. године. Почетком 21. века уложени су велики напори у оквиру библиотека око дигитализације културне и научне баштине (Stokić Simončić i Vučković 2012: 106–107, 113).

Свако боље упознавање са историјом и библиотечно-културним приликама у српском библиотекарству после Другог светског рата до краја 20. века можда је најбоље сагледати кроз чланке и прилоге у часопису *Библиотекар*, који је био помни сведок свих ових дешавања (Radulović i Kalodera-Petrović 2007).

Организација Патријаршијске библиотеке за време управе Богољуба С. Ђирковића (1949–1996)

Богољуб Ђирковић (1908–1996) је на месту управника Патријаршијске библиотеке провео скоро четрдесет година (ASAS, br. 7177/934; ASAS, br. 8833/934; ASAS, br. 3990/zap. 1148/937; ASAS, br. 4347/937; ASAS, br.

6613/zap. 1885/938).³ У канцеларији Светог архијерејског синода нашли смо његов досије у коме се налазе службена документа од његовог постављења за суплента у Богословији Св. Саве у Сремским Карловцима, па до краја управљања Патријаршијском библиотеком, које са поклапа са његовом смрћу. Само мали број докумената у Архиви Патријаршијске библиотеке у Београду био је од помоћи у сагледавању његовог библиотекарског ангажмана. Нажалост, највише докумената се односи на његов учитељско-богословски рад, а најмање на период када је радио и управљао Патријаршијском библиотеком.

Богољуб Ђирковић званично је постављен за библиотекара Патријаршијске библиотеке 1. јануара 1949. Био је хонорарни предавач на Православном богословском факултету (Свето писмо Новог завета и Црквенословенски језик) и у Богословији Св. Сава (Српски језик). Крајем децембара 1958. године упутио је молбу Светом архијерејском синоду да буде постављен за управника Патријаршијске библиотеке (ASAS, br. 3523/958). На седници Светог архијерејског синода од 30. децембра 1958. године (ASAS, br. 3443/958), његова молба је позитивно решена (ASAS, br. 3523/zap. 901/958).

Небојша Лазаревић је на крају своје студије о Патријаршијској библиотеци напоменуо да је њен фонд од 1951. године постао приступачан свим научним и јавним радницима и да се радило на њеном модерном уређењу, како би у будућности била најбољи сведок наше библиотечко-просветне културе (Lazarević 1951: 552). Овде се види да је Н. Лазаревић улагао пуно наде у Ђирковића, од кога се очекивало да уради много на стручном унапређењу Патријаршијске библиотеке, баш у периоду када је српско библиотекарство било у експанзији.

Када смо прегледали архивску грађу Патријаршијске библиотеке у Београду, приметили смо да документација из послератног периода није уредно вођена. Годишњи извештаји о раду библиотеке први пут се појављују почетком деведесетих година 20. века. Овакво стање ствари није нас обесхрабрило да, на основу доступне архивске грађе, покушамо да изложимо најзначајније моменте у њеном библиотечком-организационом пословању.

Савез друштава библиотекара Југославије Патријаршијску библиотеку је препознао као специјалну стручну библиотеку, о чему сведочи инфор-

3 Богољуб Ђирковић је рођен је 6. маја 1908. године у селу Спанци (срез Прокупачки), а у неким изворима као датум рођења стоји 7. март 1910. године. Основну школу похађао је у Барбатовцу 1920–1922. године, гимназију у Куршумлији 1922–1925, Српску православу богословију у Призрену 1925–1930, Православни богословски факултет у Београду 1930–1934. године. У октобру 1934. године постављен за суплента и помоћника васпитача у Богословији Св. Саве у Сремским Карловцима. По потреби службе, премештен је 1937. у Призренску богословију, а наредне године у Битољску богословију. Положио је државни испит за професора средњих школа 15. априла 1940.

мација у приручнику *Библиотеке у Југославији* из 1962. године (Biblioteke u Jugoslaviji 1962: 9). Поред локацијске информације (Улица 7. јула 5), стоји податак да је основана 1706. године и да садржи 310.233 јединица библиотечке грађе. Ова информација је веома важна, јер указује на то да се професионална библиотечка заједница, која је после 1960. године била ослобођена идеолошких ограничења владајућег комунистичког режима (Stokić Simončić i Vučković 2012: 58), односила према Патријаршијској библиотеци са дужном пажњом и на црквене институције гледала са стручне стране. Сама чињеница да се приређивачи приручника у предговору извињавају „што нису могле бити обухваћене и наше најстарије библиотеке – манастирске, зато што нису поседовани потупуни подаци о тој врсти библиотека за већину република” (Biblioteke u Jugoslaviji 1962: II), говори о квалитативној промени односа према Српској православној цркви и вредновању њене културне баштине. Велика заслуга за појављивање Патријаршијске библиотеке у приручнику припада Н. Лазаревићу, који је извршио његову коначну редакцију. У њему се, према истакнутим подацима о величини фонда, Патријаршијска библиотека ставља у ред највећих: одмах после Народне библиотеке Србије (452.502 јединице), Библиотеке Српске академије наука и уметности (446.325 јединица) и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” (396.640 јединица). Промена укупне друштвене и културне климе, која се јасно могла осетити већ и у вези са представљањем библиотека, нудила је нове могућности за развој Патријаршијске библиотеке.

Буџет Патријаршијске библиотеке, седамдесетих и осамдесетих година 20. века, зависио је од финансијског стања Српске православне цркве, која је у овом периоду за њу издвајала само за најнеопходније потребе, као што је материјал за картотеку (ABSP, Буџет за 1967). Нема података о захтевима или молбама за промену таквог стања, нити исказане потребе за систематском набавком библиотечке грађе. Приновљање фонда није било систематски спровођено, већ је било препуштено доброј вољи појединаца – добротвора који су поклањали књиге (Ćirković 1971: 417).

Библиотека је, додатно, остала без две значајне колекције књига, које би јој, по пракси спровођеној пре Другог светског рата, сигурно припале.

После патријарха Варнаве, који је Патријаршијску библиотеку изванредно обогатио својом личном библиотеком, слично се могло очекивати и од његовог наследника, патријарха Гаврила. Његова лична и службена историја била је испресецана Другим светским ратом, заточеништвом код Немаца, прогонством и несугласицама са новим комунистичким властима. Овако неповољне околности нису потпуно омеле формирање његове личне библиотеке, која на крају није завршила у фонду Патријаршијске библиотеке. Комисија коју је Свети архијерејски синод овластио да изврши попис његове заоставштине утврдила је да има ствари које нису могле да буду

предмет деобе, према прописма Српске православне цркве, међу којима је била његова библиотека. Она је по овоме додељена његовим најближим сродницима (Radić 2011: 575), па, у материјалном погледу, није сачуван његов свет књига. Он би сигурно имао чиме да обогати фонд Патријаршијске библиотеке, јер је као личност велике културе, богословске спреме и практичног искуства, био припадник типичне верске елите прве половине 20. века (Radić 2011: 588).

Лична библиотека патријарха Германа, човека који се није одвајао од књиге и који је носио име „Патријарх Герман – Мецена српске црквене књиге” (Protić 1978: 173), после његове смрти није нашла место у фонду Патријаршијске библиотеке. Ова библиотека сигурно је бројала неколико хиљада јединица. Неколико његових књига смо пронашли у нераспакованим кутијама у просторијама Патријаршијске библиотеке у Београду. Оне на насловној страни имају утиснут печат *Библиотека патријарха српског Германа*, а испод њега је уписан инвентарни број. Шта се заиста десило са његовом библиотеком и која је њена коначна судбина, остављамо као отворено питање.

За разлику од непознавања књижевно-богословских афирмација патријарха Гаврила и патријарха Германа, свет књига патријарха Викентија остао је познат и доступан. У фонду Патријаршијске библиотеке у Београду налази се његова књижна заоставштина, која не представља легат у строгом смислу речи, јер није ни физички, а ни по сигнирању, издвојена из општег фонда. Његове књиге су смештене *in continuo* и обележене сигнатурама од П II 17413 до П II 20142. Само уз детаљну ревизију може се реконструисати његов легат.

Патријарх Викентије је своју личну библиотеку, која броји 1625 књига, завештао Патријаршијској библиотеци. По Б. Ђирковићу, у питању су књиге које је патријарх Викентије успео да скупи у времену од 1941. до 1958. године, пошто су му личну библиотеку запленили Бугари у Штипу (Ćirković 1971: 417).

После његове смрти, извршен је попис његове заоставштине, која се налазила у вили у улици Ужичкој бр. 4. Попис је извршен 31. јула 1958. По завршеном послу, протођакон Живан Стефановић је известио Свети архијерејски синод. Овом приликом библиотека није била пописана и није процењена њена вредност. Ово је остављено за касније, јер се пописивач није сматрао довољно стручним за њену процену, па је она одложена за септембар (ASAS Vikentije – 21B).

Пронашли смо још један документ, који датира од 21. јула 1958, у коме се налази *Списак књига Блаженопочившег патријарха српског Викентија* састављен 16. јула 1958. године (ASAS Vikentije – 21B), који броји 912 библиотечких јединица, са мањим бројем личних предмета. На полеђини списка

стоји да су пописане књиге и ствари предате на чување госпођи Наталији Филиповић до даљег наређења Светог архијерејског синода, 21. јула 1958 (ASAS Vikentije – 21B).⁴

Независно од броја књига, самим увидом у њих, нашли смо писана сведочанства: белешке и посвете дародаваца, у којима се види да је реч о књигама из времена до 1939. године. На многим књигама стоји само аутограф *Проданов* или *В. Проданов*,⁵ што потврђује да је реч о примерцима који су набављени пре устоличења за патријарха, јер се на књигама, по устоличењу, потписивао зеленим мастилом у маниру средњег века.⁶

По овоме, није тачно да су његову личну библиотеку уништили бугарски окупатори у Штипу и да је у Патријаршијску библиотеку доспела колекција књига сакупљена у периоду после 1941. године. Страдала је само збирка књига у двору Епархије злетовско-струмичке (у Штипу), која је прикупљана две године, од средине 1939. до почетка априла 1941. Све што је он добијао од литературе и набављао за свој стручни историографски рад и пастирску делатност није померано из његовог епископског апартмана који се налазио у Патријаршијском двору у Београду, како је иначе и данас обичај да епископи, викарни и епархијски, имају собу и помоћну просторију у њему. Штета је што је приметак Библиотеке Епархије злетовско-струмичке пропао услед бугарске окупације, али је права срећа да је велика група књига из најплодотворнијег периода његовог живота нашла своје место на полицама у депоима Патријаршијске библиотеке.

Број запослених у Патријаршијској библиотеци у Београду није растао у складу са захтевима савременог доба. До последње деценије 20. века у њој је, уз Ђирковића, било запослено или хонорарно плаћено неколико службеника, који су израђивали алфаветски лисни каталог за библиотечку грађу која се налазила у фонду и сукцесивно за нови прилив библиотечке грађе. Они су, такође, радили са корисницима. Један од драгоцених сарадника на изради лисног каталога био је Душан Павловић. Знајући за његов библиотечки ангажман, потражили смо његов досије у Канцеларији Светог архијерејског синода. Неким случајем, није се налазио на предвиђеном месту, нити смо до краја истраживања до њега успели да дођемо.

Инвентарне књиге и каталошки листићи, које је ручно израдио Мајевски, остали су у употреби до данашњих дана. Инвентарисање и каталогизација после Другог светског рата обухватили су физичку обраду књига које Мајевски није стигао да инвентарише и обради, као и за све принов-

4 На списку је остављено 5 места за потписе чланова комисије „Оверавају чланови пописне комисије”. Потписа нема. Краћи списак има 576 инвентарисаних јединица.

5 Примера има заиста много да би сви били наведени.

6 В. Сигнатура П II 18109.

лене књиге. Све публикације су, по уласку у фонд, уписиване у инвентарне књиге, које су редовно ажуриране. Свака књига садржи печат и сигнатуру. Лисни ауторски каталог подељен је према врсти писма – на азбучни и латинични каталог, а предметни је израђен само делимично. Каталогски листићи садрже елементарне информације (наслов, име аутора, година издања и име издавача)

Из молбе коју је Б. Ђирковић 25. децембра 1989. године упутио Светом архијерејском синоду, тражећи ангажовање још једног послужитеља, сазнаје се да су у Патријаршијској библиотеци од 1947. године, осим управника, радила највише три службеника. Заправо, у тренутку када пише ову молбу, била су запослена два службеника, јер је један, Љубомир Котарчић, отишао да ради у Народној библиотеци Србије. Због увећања обима посла око израде лисног каталога и рада са корисницама, њих двојица последње две године нису могли да искористе законски предвиђен годишњи одмор. Молба му је услышана и на ово место додељен му је ђакон Ненад Михаиловић, који је пре ове службе радио као писар Светог архијерејског синода (ASAS, br. 3436/zap. 1642/889).

Када смо прегледали инвентарне књиге, приметили смо да се библиотечки фонд од 1947. до 1989. године увећао за 47.510 наслова, што је у просеку око 1000 књига годишње.

Један корак у унапређењу библиотечко-организационог пословања било је успостављање одређених правила за коришћење библиотечке грађе. На доношење ових правила вероватно је утицало повећано интересовање у научним круговима за проучавање рукописног и библиотечко-културног наслеђа у Патријаршијској библиотеци, као и у Музеју СПЦ. Свети архијерејски синод је, по препоруци управитеља Патријаршијске библиотеке и Музеја СПЦ, ставио на дневни ред доношење *Правилника о наилађивању услуга библиотека и музеја на територији Српске православне цркве у Југославији*, који је ступио на снагу 5. јуна 1967. године (ASAS, br. 2013/zap. 345/967). У првом, општем делу, налазе се правила о начину услуживања корисника и позајмљивања библиотечке грађе. Ради боље информисаности, изложићемо само неке, за овај рад битне, чланове:

чл. 2 – Под услугом у овом Правилнику подразумева се позајмљивање и публикација: књига, часописа, новина, фотографија, плаката, рукописа, филмова, микро-филмова и другог библиотечког и музејског материјала.

Материјал из претходног става може се позајмљивати само привремено ради: читања, разгледања, упознавања, проучавања, излагања, штампања, прештампавања, снимања, преснимавања, пресликавања и друге сличне сврхе, увек уз личну потврду лица које је предмет примило и по могућству да се обави у просторијама Музеја или Библиотеке.

чл. 3 – Предмет из фонда библиотеке – музеја уступају се бесплатно странкама на читање, разгледање и проучавање само у просторијама библиотеке – музеја под надзором лица које управља библиотеком – музејем.

Рукописи и новине могу се бесплатно разгледати само два пута (ово због оштећења).

чл. 5 – За коришћење библиотечног и музејског материјала ради: штампања, излагања, прештампавања, снимања, преснимања, пресликавања и друге сврхе плаћа се накнадно по овом Правилнику.

Накнаду плаћа оно физичко или правно лице које услугу тражи. [...]

чл. 8 – Позајмљивање библиотечног и музејског материјала на коришћење странкама у просторијама библиотеке или музеја, одобрава управник библиотеке или музеја. Изузетно позајмљивање изван просторија библиотеке и музеја приватним лицима и установама одобрава Св. Синод за Патријаршијску, односно надлежни Архијереј за Епархијску, манастирску и црквену, на основу писмене молбе заинтересованог и предлога управника библиотеке – музеја.

чл. 12 – [...] Приходи од Патријаршијске библиотеке и Музеја СПЦ у Београду предаваће се Патријаршијском управном одбору посебно за Библиотеку а посебно за Музеј.

Други део *Правилника*, Посебни део, говори о висини плаћања услуга снимања рукописа и музејских експоната. Овако добро формиран *Правилник* сведочи о великом интересовању научника и културно-просветних институција у тадашњој Југославији за истраживање богатих библиотечких фондова. После извршених мањих измена и допуна (чл. 13) 1981 (*Pravilnik* 1981). *Правилник* је поново ступио на снагу и са оваквим правилима остао је правоснажан до данашњих дана.

Колико је Патријаршијска библиотека била заиста посећена, сведочи последњи извештај Б. Ђирковића од 2. маја 1995 (ABSP – несрећена грађа), у коме стоји да ју је за годину дана посетило 1665 корисника, од научних радника, студената, ученика средњих школа, до оних који ниси могли да нађу тражену књигу у другим библиотекама. На крају извештаја напомиње да се и поред тројице службеника (двојице запослених за стално и једног који ради хонорарно) осећа велика потреба за још једним.

За пожртвованост и посвећеност Српској православној цркви, као професору Православног богословског факултета и управнику Патријаршијске библиотеке, Ђирковићу је, 1988. године, патријарх Герман доделио орден Св. Саве I степена. Свети архијерјски синод је усвојио овај предлог, те му доделио високо признање за „самопрегоран рад на научном, културном и просветном пољу у Српској православној цркви, као и дугогодишње успешно руковођење Патријаршијском библиотеком” (ASAS, br. 1243/zap. 365/988).

Кратке црте о његовом библиотекарском животу исписао је у некрологу његов дугогодишњи колега Слободан Милеуснић, управник Музеја СПЦ:

„[...] Био је не само управник ове најстарије и најзначајније српске библиотеке него и све остало: обрађивач књига, доносилац истих, тумач старих текстова и преводилац (посебно старословенских, црквенословенских и руских текстова). Бројни научници и знатижељници, поред књига долазили су у Патријаршијску библиотеку и због проф. Ћирковића; долазили су код њега због савета, поуке, неки опет да чују мудру реч и лепо приповедање [...]. Било је ту приче, мудровања, али и прилежног рада и умовања. Ко је једном ушао у Патријаршијску библиотеку (а до ње се долази бројним ходницима), више није могао да се од те установе отуђи. Његовим посредовањем бројни појединци, па и установе, даровали су Патријаршијској библиотеци вредне књиге или чак целе библиотеке. Лако је било поклонити књигу Патријаршијској библиотеци, али је било тешко, чак некада и немогуће да се из библиотеке књига, као позајмица изнесе, посебно ако је реч о старој и реткој књизи. Рукописи и старе штампане књиге ни да се помену као позајмица. Ту није било разлике; да ли је то студент, обичан корисник, епископ или сам патријарх. Ако је и неко био у милости, а тих је било мало, то је морало да се обави уз испуњен реверс, и што је најважније гарант да ће се иста на време вратити. [...]” (Mileusnić 1996: 51–52).

Постоји још једно сведочанство о њему које је написао његов наследник, Лука Новаковић, у извештају о раду Патријаршијске библиотеке за 1995. годину:

„[...] У историји Библиотеке Српске патријаршије, по казивању савременика, остаће зарамћен као ригорозни хранитељ књижног фонда Библиотеке, који је повремено могао и да се замери неким корисницима Библиотеке не дајући да се ретка књига износи ван зграде Патријаршије бојећи се да не буде загубљена, оштећена или не дај Боже уништена. Често је сам лично пратио читаоца до оближње фотокопирнице ради преснимавања неких делова књига за кориснике из других градова, или слао службенике Библиотеке у пратњу. У оквиру Библиотеке, водио је рачуна о сваком примерку књиге, новине или часописа, негодујући када би спремачица употребљавала воду за прање подова или прозора, или бивајући много узнемирен када би се у депоима где се чувају књиге обављали неки радови попут увођења централног грејања, струје или кречења” (ABSP, од 2. маја 1996).

Ових неколико описа Ђирковићевог ригорозног става по питању коришћења књига говори и о његовом стручном односу према савременим токовима српског библиотекарства, према којима је остао потпуно затворен. Његов ангажман се уклапа у профил библиотекара који је Љ. Дурковић-Јакшић предложио у извештају о раду Патријаршијске библиотеке из 1947. Он пише да ће посао у Патријаршијској библиотеци захтевати да се поред стручног библиотекара-управника постави један исправан и сталожен човек, који по природи воли да чува старине (Đurković-Jakšić 1986: 250). Ово нам говори да је Ђирковић био одличан избор за помоћника управника, али не и за управљање Патријаршијском библиотеком.

Иза себе је оставио незнатан научни допринос црквеном библиотекарству. Објавио је само један чланак, „Библиотеке Српске православне цркве”, у зборнику *Српска православна црква 1920–1970: споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије* (Ćirković 1971: 411–431). Ово је чланак са информативно-прегледним садржајем о стању свих црквеношколских библиотека Српске православне цркве у периоду од 1920. до 1970. У њему се налази поглавље у коме је изложено кратко историјско-библиотечно стање Патријаршијске библиотеке у Београду, што је недовољно, знајући колико је времена провео у овој институцији, а написао је само један фрагмент из њене библиотечно-организационе шеме из скорије историје.

Лука Новаковић као управник Патријаршијске библиотеке (1996–2005)

После упокојења Б. Ђирковића упразнило се место управника Патријаршијске библиотеке. Свети архијерејски синод обавестио је службенике Н. Михаиловића и Живорада Јанковића да „поверени им посао обављају савесно, солидарно и са заједничком одговорношћу” (ASAS, br. 177/zар. 116/996), до постављења новог управника Патријаршијске библиотеке. Ова одлука била је кратко на снази, јер је 16. фебруара 1996. године, на предлог патријарха Павла, постављен Лука Новаковић⁷ за в. д. управника Патријаршијске библиотеке (ASAS, br. 272/zар. 159/996). По увођењу у дужност са-

7 Лука Новаковић је рођен 31. октобра 1962. године у Руду (Република Српска). По завршетку основне школе у родном месту, уписује Богословију Св. Саве у Београду, коју завршава 1983. године. Исте године, по благослову патријарха Германа и Светог архијерејског синода, уписује Московску духовну академију, на којој је 1987. године одбранио кандидатски рад на тему *Евхаристија и искушење по делима Св. Јована Златоустог*. По повратку, добија стипендију од Светског савета цркава за једногодишњи боравак у Оксфорду, ради учења енглеског језика и упознавања са теолошком литературом. Активно је учествовао у више сусрета хришћанске омладине, о чему је својевремено писао

стављен је и записник који омогућава неке закључке о раду Библиотеке у претходном периоду:

„Одлуком Светог архијерејског синода бр. 272/зар. 159 од 16. фебруара 1996. године, ђакон Лука Новаковић, дипломирани теолог из Београда, постављен је за в.д. Управника Патријаршијске библиотеке.

Ђакон Лука Новаковић се јавио на дужност у понедељак 26. фебруара 1996. године. Том приликом је Његова Светост Патријарх српски Г. Павле на лицу места, у присуству протојереја-ставрофора Милана Д. Јанковића, главног секретара Светог архијерејског синода, те ђакона Ненада Михаиловића и Живорада Јанковића, службеника ове Библиотеке, о. Луку предао, и то:

кључеве: улазних врата (2 кључа); читаонице и картотеке (по 1 кључ); улаз у депо са десне стране (2 комплета по 2 кључа); улаз у библиотеку блаженопочившег патријарха Варнаве и библиотеке проф. Стевана Микића (по 1 кључ).

печате: 'Патријаршијска библиотека – Београд' (са грбом СПЦ), 2 комада; 'Патријаршијска библиотека – Београд' (мањи без грба) 1 комад; 'Библиотека архимандрита проф. др Јустина Поповића'⁸ 1 комад, штампиле: деловодни штампиле 'Патријаршијска библиотека' са грбом и местом за број и датум (1 комад); штампиле за завођење књига 'Патријаршијска библиотека – Београд' (1 комад); штампиле 'враћено' (1 комад); штампиле 'Библиотека архимандрита Стефана Ил[к]ића' (1 комад); 'Библиотека Стевана Ђурђевића' (1 комад).

Комисијски је утврђено да је последњи број у Књизи евиденције корисника и читалаца – 13130.

По налогу Његове Светости Патријарха сада зарослени у Патријаршијској библиотеци ће одмах приступити прегледу реверса издатих и позајмљених књига и предузети потребне мере да се позајмљене књиге одмах врате у Библиотеку.

Поред тога имају извршити нови попис рукописних и других књига од посебног значаја, као и проверу постојећег стања по принципу слушајних узорака и то: увидом у картотеку и на полицама.

у *Православљу*. Почетком 1988. године конкурише за место асистента на Богословском факултету у Београду за предмет Канонско право са црквеном администрацијом. Пошто је Савет наставника Богословског факултета изразио позитивно мишљење о његовој кандидатури и писмено обавестио Свети архијерејски синод, добио је решење о постављењу 10. маја 1988. године. По разрешењу дужности асистента 1994. године, постављен је за управника Интерната на Богословском факултету, којим је руководио до 1996. године.

8 Јустин Поповић (1894–1976) је за живота своју личну библиотеку завештао Патријаршијској библиотеци, која се још увек налази смештена у манастиру Ђелије (код Ваљева).

Овим је Ђакон Лука Новаковић, практично примио дужност в. д. управника Патријаршијске библиотеке” (ASAS, br. 272/zap. 159/996 ; ABCП, br.1/996).

Новаковић је службу в. д. управника обављао до 26. јуна 2001. године, када је Свети архијерејски синод донео одлуку да га постави за управника Патријаршијске библиотеке (ASAS, br. 1626/zap. 840/2001). Уз друга важна задужења која је добио у Српској патријаршији, са места управника Патријаршијске библиотеке прво је постављен за в. д. директора Патријаршијске управне канцеларије (APУО, br. 639/2005), а 6. јула 2006. и за њеног директора (APУО, br. 571/zap. 203/2006).

Најбољи увид у библиотечко-организационо пословање Патријаршијске библиотеке у периоду од 1996. до 2006. године имали смо после прегледа њене архиве, која је, од периода доласка Л. Новаковића, уредно и педантно вођена. Према првом извештају од 2. маја 1996. године, фонд библиотеке располагао је са 130.000 наслова у 400.000 библиографских јединица. Из њега се може сазнати да је фонд током претходне године умножен са 2180 књига, часописа и новина, који су добијени искључиво путем поклона. Захваљујући томе, државна субвенција⁹ усмерена је на друге библиотечке послове (конзервацију и заштиту старих и ретких рукописних и штампаних књига, повезивање старе периодике, израда полица итд). Висина ових средстава износила је 81.290 динара, што је за оно време представљало значајну суму, али ништа од поменутих послова није реализовано, јер су средства била обезвређена инфлацијом. У даљем тексту Л. Новаковић напомиње да је библиотечки фонд затечен је у веома лошем стању. Било је не реализованих 59 реверса за књиге, од којих је 6 било на има Б. Ђирковића. Већина реверса је била стара по неколико година, па када су њихове потписнике подсетили на позајмљене књиге, они су углавном заборавили шта су са њима урадили. Контролисањем стања на полицама утврђено је да недостаје још књига, али се није могло са сигурношћу рећи да ли су позајмљене ради коришћења или су биле затрпане у некој од гомила часописа, новина и нераспоређених књига. Службеницима је предстојао велики посао око сређивања ових гомила, као и детаљно чишћење и кречење библиотечких просторија, због уклањања наслага чађи и прашине настале због ложења пећи на угаљ и дрва, а које су погубно деловале на библиотечку грађу. Осим ових физичких послова, постојали су много озбиљнији проблеми, као што

9 Почетком деведесетих година 20. века Патријаршијска библиотека је почела да прима материјалну помоћ из државног буџета. Вероватно је ово разлог што су се од овог периода годишњи извештаји редовно писали, како би се оправдала материјална средства добијена од Министарства културе.

је недостатак стручног кадра, лоши услови за смештај библиотечке грађе, као и непостојање систематски организоване набавке. Запослене су чинила три службеника, од којих су двојица имала искуства на послу књижничара, а трећи је био без искуства. Ово су били неки од проблема са којима се сустрео Л. Новаковић, које је временом успешно решавао.

Лука Новаковић, у својој представи Светом архијерејском синоду, напомиње да су просторије пуне књига до плафона, по угловима на подовима налази се разна периодика која чека своје место на полицама и нема више простора за новопрстигле књиге. Како би се бар мало побољшало ово стање, започето је застакљивање постојећих сталажа и полица у централном делу библиотеке, ради заштите од прашине, прејаког светла и физичког хабања. Уз помоћ средстава из државне субвенције Министарства културе, овај посао успешно је завршен 2001. године.

Увидевши неопходност унапређења стручног кадра, Л. Новаковић се обратио Светом архијерском синоду са молбом да се Мирјана Билек-Шиљеговић прими у хонорари радни однос на пословима класификације и каталогизације библиотечке грађе. Ово је био одличан потез, јер је она имала веома богато библиотекарско радно и академско искуство.¹⁰ Свети архијерејски синод је у септембру 1996. године донео позитивну одлуку о њеном постављењу (ABSP, br. 63/996). Са њеним доласком почели су да се примењују ISBD стандарди при каталогизацији.

Оно што је одликовало залагање Л. Новаковића у Патријаршијској библиотеци може да се окарактерише као менаџерска и организациона агилност. Када је постао управник, тражио је позитивна решења за очување библиотечке грађе коју су његови претходници готово три пуна века сакупљали и чували. У складу са тим, могу се посматрати његов активан однос према савременим донетима библиотекарства и контакти са библиотечком заједницом у Србији, али и његов ангажман у односу на ширу јавност.

План Л. Новаковића на осавремењавању рада Патријаршијске библиотеке подразумевао је увођење нових технологија и рачунарске опреме. Имао је одличну замисао о формирању њеног библиотечко-информационог система (ABSP, br. 60/996; ABSP, br. 25/997). Његова замисао преточена је у документ који обухвата једанаест ставки, које сведоче о озбиљном приступу библиотечко-организационом пословању:

1. „Извршење генералног пописа књижног фонда наше библиотеке, са прецизном евиденцијом за сваку књигу, број примерака и њихово стање, у ком депоу и на којој полици се налази;

10 Мирјана Билек-Шиљеговић као магистар библиотекарства, радила је у Народној и Универзитетској библиотеци БиХ од 1961. до 1972, а од 1972. до 1992. године у својству начелника Библиотеке Академије наука и уметности БиХ (ABSP, br. 27/35/996).

2. Формирање нових – рачунарских каталога књига који би за кратко време омогућили ефикасно претраживање фонда по азбучном реду (имена аутора), по називима дела (принцип коришћења кључних речи из наслова дела), научним областима (теологија, историја, филозофија, психологија, уметност, музика...), као и под-групама поменутих области (у оквиру теологије – литургика, пастирско богословје, омилитика, канонско и црквено право...), што би корисницима библиотеке и научним радницима омогућило широкообухватно коришћење литературе из области, а за релативно кратко време;
3. Прецизну евиденцију о издатим и прочитаним књигама, њиховим корисницима, најтраженијим и читанијим књигама;
4. Издавање билтена који би упућивали на одређену литературу из конкретних области, као и билтена о издавачкој делатности СПЦ, епархија СПЦ, као и билтена са приспелим књигама у току године у Патријаршијску библиотеку;
5. Комплетна припрема за издавање и штампу репринт издања старих, ретких и драгоцених књига;
6. Формирање 'Хиландарске собе' – на само једном рачунару, где би били похрањени већ израђени микрофилмови ретких књига хиландарске библиотеке, а такође и слајдова фресака у храмовима манастира Хиландара, – на такав начин је омогућено проучавање хиландарске ризнице овде у нашим условима и за оне који никада неће моћи да посете ову нашу велику светињу.
7. Формирање архива музичких зариса црквеног појања, како на основу сачуваних муз. знакова из 12. и 13. века, тако и на основу нота каснијих појаца и композитора, хорова. Српске цркве и других помесних православних цркава – и тако сачувати од заборавља сво богатство православне црквене музике;
8. Формирање архива тонских и зариса са сликом, наших угледних савременика, – архијереја, духовника, проповедника, научника и других црквено-народних трудбеника (замислите када би сада могли слушати глас и гледати лик владике Николаја Велимировића док држи неку од својих многобројних проповеди, или оца Јустина док поучава). Разуме се, ови архиви би били уређени по принципу библиотеке, подаци каталогизовани и на захтев доступни за проучавање;
9. Скенирање старих и ретких рукописа и књига – њихова слика са свим страницама похрањена на диск (металну плочу) величине 12x12cm, заведена под бројем и стављена на полицу. На овакав начин – чување старих књига од хабања, цепања, пропадања – чак и дислоцирање у посебно обезбеђене депое;

10. Вођење финансијског и материјалног пословања библиотеке, евиденција о поклонима, куповини и набавци књига, приходи, расходи везани за корицење, рестаурацију књига, израду полица, и др.;
11. Могуће повезивање са сличним постојећим системима на нивоу Цркве, са сродним библиотекама и институцијама у земљи и иностранству о коришћењу њихових ресурса" (ABSP, br. 42/996).

Када се одржавао састанак директора матичних библиотека из Србије, Црне Горе и Републике Српске, 2. јуна 1997. у Народној библиотеци Србије, искористио је прилику да обавести учеснике:

„[...] да је у току осавремењивање Патријаршијске библиотеке и других црквених библиотека. Библиотеке Српске православне цркве очекују стручну помоћ у свом развоју и спремне су и отворене за стручну сарадњу (ABSP, br. 37/997)“.

Колико је био заинтересован за што боље унапређење Патријаршијске библиотеке, сведочи и податак да је једно време (од 11. до 25. јуна 1997. године) боравио у Ерлангену (Немачка), ради упознавања са библиотекарским пословањем на рачунарима у црквеним и државним библиотекама. Као и увек, и овом приликом је својим домаћинима презентовао пројекте библиотечко-информативног система Патријаршијске библиотеке (ABSP, br. 44/997).

Поред великог труда који је уложио за реализацију библиотечко-информационог система (ABSP, br. 42/996; ABSP, br. 29/996; ABSP, br. 77/997; ABSP, br. 26/998), он на крају ипак није потпуно оставрен због недостатка финансијских средстава.

Набављена је рачунарска опрема за инсталацију библиотечког софтвера БИСИС (ABSP, br. 44/2002).¹¹ Због објективних разлога, када су хонорарни сарадници, који су имали знање за руковање компјутерима и могућност за обуку за рад на овом софтверу, напустили библиотеку, са електронском каталогизацијом започето је крајем 2002. године.¹² Овакав технолошки помак омогућио је боље и брже претраживање фондова (Živković 2005: 187).

Кадровски проблеми су, међутим, били пресудни за успех овог подухвата. Једини стручни кадар, као и неки запослени у Патријаршијској библиотеци, нису били спремни да се усавршавају за електронску обраду на рачунарима. Они који су прихватили рад на рачунарима, нису познавали

11 BISIS, Bibliotečko informacijski sistem, „Pregled razvoja BISIS-a“ <http://www.bisis.rs/program/pregled-razvoja-bisisa/> (21. 1. 2016)..

12 Електронска каталогизација у библиотечком софтверу БИСИС трајала је до 2103. године, када се приступило коришћењу библиотечког софтвера COBISS.

библиотечко-каталожка правила. Проблем је решен потпуно нестручно: тако што су се подаци са каталожких листића, које је израђивала М. Билек-Шиљеговић, уносили у поља и потпоља у БИСИС-у. И поред кадровских проблема, убрзана каталогизација је утицала на пораст броја корисника Патријаршијске библиотеке.

Пошто је израда електронског каталога дуготрајан процес, претраживање фонда омогућено је уз помоћ ауторског лисног каталога, који се интензивно ажурира.¹³ Нажалост, за некњижну грађу није израђен никакав каталог. Свака библиотека целина која је ушла у фонд Патријаршијске библиотеке има свој иницијал препознавања, који се налази исписан у доњем десном углу каталожког листића. Поред библиотека целина (библиотека Карловачке богословије – Богословског училишта, библиотека Богословског друштва „Слога”, библиотека архимандрита Илариона Руварца, митрополитско-патријарашка библиотеке у Београду и лична библиотека патријарха Варнаве), постоје још легати архимандрита Стефана Илкића, протојереја-ставрофора Стевана Ђурђевића, Ђорђа П. Вучетића, Светозара Д. Поповића и Олге В. Петровић-Карпов. Веома значајан део фонда представља рукописна збирка, у којој се налазе 432 рукописне књиге и Библиотека архимандрита Јована Рајића, која броји 59 рукописа. Патријаршијска библиотеке је, по речима Л. Новаковића, затвореног типа, али је због значаја и јединствености збирки, коришћење фондова могуће у њеним просторијама.

Један од кључних проблема био је и остао обезбеђивање адекватног простора за пресељење Патријаршијске библиотеке, јер њен тренутни смештај не одговара стандардима, као ни њеном значају и потребама. Лука Новаковић је поводом овог проблема умољавао Свети архијерејски синод да после доношења Закона о враћању имовине црквама и верским заједницама¹⁴ у приоритете за добијање нове зграде, поред Музеја и Архива СПЦ, уврсти и Патријаршијску библиотеку (ABSP, br. 44/2002).

Још једно драматично сведочанство о стању фонда Патријаршијске библиотеке налази се у извештају за 2005. годину који је, као в. д. управника, написао Ђакон Ненад Михаиловић¹⁵:

„Библиотека оскудева са простором. Књиге које су враћене из Загреба 1946. год. у Патријаршијски двор у Београду биле су смештене у то време

13 Он је формално подељен на ћирилични и латинични део и има развијен систем упутних каталожких листића, који су од велике помоћи корисницима за проналажење жељених монографских и серијских публикација.

14 Донет је 2006.

15 Ненад Михаиловић је од 1974. године радио је као службеник на разним патријаршијско-административним пословима, а од 1989. године, на молбу Б. Ђирковића, постављен је за службеника Патријаршијске библиотеке.

у одговарајуће полице. Међутим, пошто се фонд књига од тада увећавао, а просторије остале исте, књиге не могу да буду адекватно распоређене у полице и морају да леже на поду. Слободан сам умолити Свети архијерејски Сабор да знаће могућности да Библиотека има свој новчани фонд како би могла да прати разна издања из других установа и Епархија и могла да се претплати на разне часописе и новине из других Епархија које су од великог значаја за нашу Библиотеку тј. за млађа поколења која ће ту моћи да нађу издања која су излазила пре много година јер је тако чинила и претходна управа. Захваљујући њима наша је Библиотека јако богата ретким књигама, часописима и новинама. Молимо Свети архијерејски синод да нам према својим могућностима изађе у сусрет и реши просторно и материјално стање наше Библиотеке” (ABSP, br. 30 и 63, од 1. маја 2006).

Према последњем извештају који је Л. Новаковић упутио Светом архијерејском синоду, од 14. септембра 2005. године, види се да је за непуну деценију значајно увећан број запослених. Поред Новаковића, у Патријаршијској библиотеци било је још 5 службеника, који су имали различита задужења.¹⁶ Иако је број запослених повећан и направљена извесна расподела радних задатака, јасно је да, са нагомиланим проблемима, он није могао брзо да покаже видљиве резултате.

По коначној примопредаји дужности управника између Л. Новаковића и Н. Михаиловића, 30. новембра 2005. године, оформљена је комисија од три члана ради прегледа библиотечког фонда и инвентарних књига. На основу овога пописа, сазнајемо да је укупни библиотечки фонд, заједно са легатима, рукописима, општом библиотеком и старим српским новинама, располагао са 155.076 наслова (400.000 библиографских јединица). Комисија је имала велике потешкоће приликом пописа необрађених књига, часописа, новина и архивалија, које су се налазиле у засебним просторијама. У питању су били библиотечки фондови Библиотеке богословије Св. Саве (16.971 наслов) и фрушкогорских манастира (16.929 наслова). Чланови комисије су дуго размишљали шта да раде са четири просторије у којима су ове библиотеке смештене. Водили су се мишљу да их запечате до времена

16 Ненад Михаиловић је био његов заменик, а по опису посла био је задужен за пријем поклона, издавање књига и рад са корисницима; Бранкица Вукмировић, запослена од 1. марта 1999. године, била је задужена за израду електронског каталога монографских публикација; Радмила Ковачевић, запослена од 3. октобра 2002, задужена је била за израду електронског каталога, издавање књига и рад са корисницима; Марија Бошковић, запослена од 1. октобра 1999. године, била је дуже време на боловању и практично без задужења; и М. Шиљеговић-Билек, задужена за ручну обраду монографских публикација, вођење инвентарних књига, издавање књига и стручну обуку запослених (ABSP, br. 52/2005).

када се стекну услови за ревизију и каталошку обраду ових библиотека. По извршеном попису, закључено је да постоји велики број необрађених књига, старих часописа, наших и страних, штампе и архива, које би требало стручно обрадити. Установљено је да књиге из легата Светозара Д. Поповића имају сигнатуру, али немају инвентарну књигу ни каталошке листиће. Исто тако је установљено да неке библиотеке и легати (Библиотека Стефана Илкића, Библиотеке Ђорђа П. Вучетића, Библиотека Захарија Орфелина и рукописи Јована Рајића) имају каталошке листиће, али немају инвентарене књиге, које можда постоје, али их нису добили на увид. Ово је био први попис Патријаршијске библиотеке после Другог светског рата који је створио поуздани оквир за рад приликом следеће примопредаје дужности управника. На крају су чланови комисије истакли да је сарадња особља Патријаршијске библиотеке могла бити боља. Чланови комисије су овакво чињенично стање написмено поднели Светом архијерејском синоду 14. децембра. 2005 (ASAS, br. 1760, од 31. октобра 2005). Приликом овог пописа није урађена ревизија целокупног фонда, пошто она, као озбиљан и дуготрајан библиотечки процес, не може да се уради за месец дана.

Као што се може закључити, Ј. Новаковић је имао визију унапређења Патријаршијске библиотеке коју није спровео до краја, јер је био заузет другим црквено-службеним и академским обавезама. Био је идејни творац пројекта изградње Информационог система Српске православне цркве, који је подржао Свети архијерејски синод (ABSP, br. 69/997 ; ABSP, br. 114/998). О његовом ангажману сведочи велики број новинских чланака. Као уредник, трудио се да широј јавности презентује дневне и глобалне новости у вези са догађајима који се на било који начин додирују са животом и радом Српске православне цркве. Када је Свети архијерејски синод 1999. године одлучио да се при Српској патријаршији оснује Информативна служба Српске православне цркве *Православље прес*, Новаковић добија постављење за заменика директора ове службе епископа хвостанског Атанасија (Раките). Њен циљ је да, посредством штампе, електронских медија и интернета информише домаћу и светску јавност о културно-научним догађајима и новостима у Српској православној цркви. По благослову патријарха Павла, а сходно одлуци Светог архијерејског синода (br. 2388 од 23. септембра 2002), у времену од 24. септембра 2002. до 30. јуна 2004. године, одобрено му је плаћено одсуство ради одбране докторске дисертације *Никодим Милаш епископ далматинско-истријски и његов допринос православној канонској науци* на Понтификалном источном институту у Риму. За време одсуства била му је обезбеђена замена, коју је, по одлуци Светог архијерејског синода, обављао Н. Михаиловић (ASAS, br. 2388/zap. 1149/2002), док је за рукописе и рукописни фонд био је задужен С. Милеуснић (управник Музеја СПЦ) (ASAS, br. 2208/2002).

Ове податке је било потребно навести како би се показало да је Л. Новаковићу за библиотечко-организационо пословање Патријаршијске библиотеке остало мало времена. Око писања научно-библиотечких студија и афирмације црквеног библиотекарства није се много ангажовао, што је велика штета, јер је човек са оваквим могућностима сигурно могао знатно више да учини за унапређење библиотечко-организационог пословања поверене му библиотеке.

Патријаршијска библиотека, по важећој Унесковој типологији, има статус затворене – специјалне библиотеке, која је, као организациона јединица Српске патријаршије, јурисдикционо потчињена Светом архијерејском синоду. Коришћење библиотечке грађе омогућено је само у читаоници. Ова услуга је бесплатна. Њени корисници су претежно научни радници, ученици богословије, студенти теологије и других факултета друштвених смерова. За коришћење општег фонда постоји књига читалаца, у коју се сваки корисник обавезно уписује ради евиденције, а за коришћење рукописа и старих новина, потребно је умолити Свети архијерејски синод за дозволу. По извештајима, библиотеку на годишњем нивоу посећује у просеку око 2000 корисника (Živković 2005: 186).

Новине у организационом развоју Патријаршијске библиотека за време новог управника Зорана Недељковића и предлози за њено напредније библиотечко пословање

Улазећи у четврти век свог постојања, Патријаршијска библиотека има могућности да значајно промени позицију коју је до сада заузимала у српској научној и културној јавности. Динамичнији развој који сада бележи може се пратити кроз неколико значајних пројеката чији је покретач.

За наследника чувара старина Патријаршијске библиотеке 2007. године постављен је Зоран Недељковић (1962–).¹⁷ На самом почетку своје управе, благоизволео је од Светог архијерејског синода добијање новог службеног назива за ову институцију – Библиотека Српске патријаршије. Покренуо је и велики број стручно-библиотечких пројеката:

17 Пре него што је постављен за управника, радио је у Канцеларији Светог архијерејског синода.

1. *Истраживање и прикупљање српских рукописа у иностранним збиркама*

Пројекат је покренут 2008. године и у првој фази га је подржало Министарство за дијаспору, а од 2009. године га финансира Министарство културе Републике Србије.¹⁸

До сада су комплетно обрађене рукописне збирке у Чешкој, Словачкој и Мађарској. Тренутно се ради у Аустрији, где је планирано да научно-истраживачки рад буде завршен у 2016, евентуално у 2017. години.

Од 2016. године започет је рад на обради рукописа српске редакције у Ватиканској библиотеци.

Први резултат ових истраживања јесте издање *Српске рукописне књиге у Чешкој*, штампано 2015. године.

2. *Дигитализација, ревизија и стручна обрада рукописног фонда Библиотеке Српске патријаршије*

Пројекат је покренут 2009. године. У циљу његове реализације формирана је научна комисија.¹⁹ Као први корак реализације овог пројекта израђен је 2012. године *Инвентар рукописа Библиотеке Српске патријаршије*.

3. *Коричење штампе, периодике и књига у Библиотеци Српске патријаршије*, као пројекат који у континуитету траје од 2009. године.

4. *Израда електронског и штампаног каталога легата патријарха Павла*

После 6. септембра 2012. године, када је потписан *Прошодок о сарадњи Светле архиепископске синода и Народне библиотеке Србије на пољу негована писане и штампане културне баштине, образовања, унапређења библиотеке сарадње на основама савремених научних достигнућа, заштите културног наслеђа, промоције и уношења јавности са културном баштином коју Српска православна црква и Народна библиотека Србије чувају*, покренут је заједнички пројекат на каталожком сређивању и заштити Личне

18 Научну комисију Библиотеке Српске патријаршије, која је ангажована на реализацији овог пројекта чине: мр Зоран Недељковић, председник Комисије, проф. др Бранислав Тодић (Филозофски факултет, Београд), проф. др Зоран Ранковић (Православни богословски факултет, Београд), проф. др Зоран Ракић (Филозофски факултет, Београд), проф. др Ирена Шпадијер (Филолошки факултет – Београд) и мр Владан Тријић (Народна библиотека Србије, Београд).

19 Комисију чине: председник Комисије мр Зоран Недељковић, протојереј-ставрофор проф. др Владимир Вукашиновић (Православни богословски факултет, Београд), проф. др Бранислав Тодић (Филозофски факултет, Београд), проф. др Зоран Ранковић (Православни богословски факултет, Београд), мр Душица Грбић (Библиотека Матице српске, Нови Сад) и Радоман Станковић (Народна библиотека Србије, Београд).

библиотеке патријарха Павла. Ова библиотека ужива статус легата Библиотеке Српске патријаршије и физички се налази смештена у његовом спомен-простору у манастиру Раковица (Београд). Целокупна библиотечка грађа, која броји око 10.000 библиографских јединица, електронски је каталогизована и предметно и стручно класификована. Поводом 100 година од рођења патријарха Павла, 11. септембра 2014, у Народној библиотеци Србије је приређена изложба са експонатима из његове библиотеке. Исте године, као круна рада на обради ове библиотеке, објављен је први том *Каталога Личне библиотеке патријарха Павла*, у коме су се налазе књиге на српском и јужнословенским језицима (5384 библиографских јединица).

5. Пројекат превода *Славеносрпских Хроника* грофа Ђорђа Бранковића је покренут 2013. године. *Хронике* су писане у другој половини 17. века, и вероватно представљају најзначајнији споменик српске историје из тог, за српски народ тамног и тешког, доба. Са друге стране, за истраживаче историје језика и писмености *Хронике* пружају драгоцен извор података за иначе прилично слабо проучен период наше историје 17. и почетка 18. века, који је прелазна фаза од старе културне парадигме православног Словенства ка Вуковом моделу књижевног језика. Једини примерак *Хроника* се чува у Библиотеци Српске патријаршије. Међутим, овај обиман текст од 3279 страна, све до сада, три века, чекао је да буде преведен и тиме доступан научној јавности.

6. Библиотечко-информациони систем COBISS

У децембру месецу 2012, са одобрењем Светог ахијерејског синода, Библиотека Српске патријаршије прешла је на нови библиотечко-информациони систем – COBISS-2, а од 2015. године на COBISS-3.

Много се радило на библиотечко-стручном усавршавању запослених, који су, за разлику од прошлих времена, похађали стручне семинаре и полагали државни испит за библиотекара пред комисијом у Народној библиотеци Србије. Почело се са запослењем библиотекара са искуством из других установа културе, као и са онима који су завршили основне студије из библиотекарства и информатике. Она данас броји седам запослених библиотекара.

Захваљујући финансијској подршци Министарства вера и Министарства културе, 2008. године су детаљно обновљене поједине библиотечке просторије.

Као што се може видети, ови пројекти и стручно усавршавање запослених осликавају један позитиван тренд у библиотечко-организационом пословању Библиотеке Српске патријаршије. Без обзира на овакве про-

мене, много тога се још може учинити на овом плану. Због значаја њених библиотечких фондова за културу и историју српског народа, потребно је извршити неку врсте реформе у њеном раду и организацији, како би унапредили и променили садашњи положај црквеног библиотекарства у савременом српском друштву, на чијем челу она стоји као стожер, не само црквеног него и српског библиотекарства. Полазећи са оваквог становиштва, потрудићемо се да наши предлози буду реални према постојећим условима и тренутним људским ресурсима, као и њеним будућим капацитетима и могућностима:

1. Општа и темељна ревизија фондова, која није извршена још од 1949. године – ово би значило упоређивање стања са подацима из инвентарних књига; топографска ревалоризација материјала уз информативну проверу података из лисног каталога, као и њихова допуна, јер лисни каталог садржи само елементарне податке; одвајање архивске од библиотечке грађе доприносило би формирању посебног специјалног фонда са збиркама рукописних докумената, преписком знаменитих завешталаца, творца легата и слично.
2. Библиотека Српске Патријаршије вапи за организационим реструктурирањем. Будућа организација подразумевала би стварање система одељења, али на такав начин да прате историјску генезу настанка књижних фондова. Посебна одељења и библиотеке целине могу бити: Стара патријаршијска библиотека (Сремски Карловци), Библиотека Богословије Св. Саве (Београд – Сремски Карловци) и Патријаршијска библиотека (Београд).
3. Осмислити профил Библиотеке када је у питању савремена грађа и са њим усагласити набавну политику: осигурати систематско праћење издавачке делатности из домена теологије и обезбедити средства за доследно попуњавање фонда. Императив је да Библиотека Српске патријаршије има буџет за куповину књига. Такође, може се, ретроспективно, радити на набавци грађе која је већ, према својој тематици, требало да буде део њеног фонда. Важно је и развити размену публикација, бар у мери у којој је развијен поклон као вид набавке.
4. Наведене активности немогуће је реализовати без пажљиве кадровске политике, која би подразумевала на првом месту запошљавање већег броја стручних лица, са одговарајућом научном и стручном спремом,²⁰ професионалном радном мотивацијом и посвећености високим етичким начелима православне вере.
5. Пажњу би требало усмерити на праћење савремених токова менаџмента у култури, примењујући широк спектар односа из домена комуникације са јавношћу. Неопходна је организација научних скупова и сарадња

20 На првом месту православне теолошке студије и библиотекарство и информатика, а онда остали друштвени смерови, као што су студије историје и историје уметности.

са сродним институцијама културе, како би се библиотечка ризница Српске православне цркве учинила извором сазнања и поштовања, не само у друштву истомишљеника, него и у секуларним круговима. Када се 2006. године навршило три века од њеног оснивања, није приређен никакав научни скуп или изложба поводом овог јубилеја, нити се у јавности чула било каква вест о овоме. Библиотека Српске патријаршије и данас представља непознаницу за своје савременике, који на њу гледају као на неистражену ризницу засновану на давно превазиђеном концепту библиотеке.

Неопходно је радити на презентацији збирки српској и страниој јавности, путем тематских изложби у адекватним изложбеним просторима других сродних институција. Ово је нарочито изводљиво путем веб-презентације и виртуелних изложби на сајту Српске православне цркве.

6. Решити горуће питање простора за смештај библиотечке грађе, која може, у једном делу, да се изведе правилно конципираном и на законским одредбама заснованом отписом монографских и серијских публикација, које својом садржином не одговарају профили библиотеке, као и прекобројних примерака. Овакве публикације чине велики проценат фонда, оптерећују га у већ немогућим условима за обраду постојећих збирки и за смештај нових стручних публикација. По расхоровању, оне би као поклон могле да буду од користи богословијама, црквеним и другим библиотекама.

7. Развијати матичне функције, установити Библиотеку Српске патријаршије као неку врсту централне библиотеке за Српску православну цркву, која ће имати покретачку и саветодавну улогу у обједињавању и уједначавању рада на бризи за целокупну црквену библиотечку ризницу.

8. У оквиру пројекта дигитализације, ревизије и стручне обраде рукописног фонда Библиотеке Српске патријаршије потребно је израдити потпуни археографски опис рукописне збирке. Ово обухвата археографску методу, која садржи следеће елементе обраде: сигнатуру; наслов рукописа; физички опис; податке о аутору, месту и времену постанка; податке о писму и језику, илуминацији и повезу; подробан преглед садржаја, све записе, историјат и литературу о рукопису. Са оваквим систематским описом, рукописна збирка напоскон може да се прикључи археографском корпусу у оквиру вишедеценијског пројекта *Опис јужнословенских ћириличких рукописа*.

9. Књиге које припадају фрушкогорским манастирима, а тренутно се налазе у фонду Музеја СПЦ, требало би спојити са остатком из Библиотеке Српске патријаршије.

10. Од пресудне важности су: успостављање сарадње са Академијом за конзервацију и рестаурацију СПЦ, подстицање и учешће у реализацији идеје за преко потребно отварање смера за конзервацију и рестаурацију библиотечке и архивске грађе. Овако би се решило питање неопходне заштите фондова, а студенти би имали корисну праксу.

11. Требало би интензивирати сарадњу са професорима Православног богословског факултета, Филолошког и Филозофског факултета, у оквиру истраживачких пројеката за студенте постдипломских студија, везаних за фондове старе и ретке књиге, као и за аналитичка и библиографска истраживања.

Ови предлози су можда преамбициозни, а главни разлог је што се наше гледиште базира на сагледавању са стране, а не на искуству некога ко је запослен у њој. Да ли је њихова реализација могућа или није, оставићемо да одлуче они који брину о библиотечко-организационом пословању Библиотеке Српске патријаршије.

Ослушкујући црквено и друштвено јавно мњење и садашњу управу Библиотеке Српске патријаршије, сазнали смо да је тренутно највећа брига усмерена на решавање проблема неадекватног простора, који је недовољан и неодговарајући за смештај њене библиотечке грађе. Године 2013. покренута је иницијатива за изградњу нове зграде, чија би се локација налазила на срушеним темељима Народне библиотеке Србије на Косанчићевом венцу. Због неких административних несугласица са управом Народне библиотеке Србије још увек није започето са њеном изградњом.

За реализацију наших предлога, као и добијање нове зграде за смештај Библиотеке Српске патријаршије, није битна само материјална страна. Она је само један аспект, за њихову реализацију. Као што каже Јелица Живковић:

„[...] кључ за право решење ваљало би тражити у осмишљавању стратегије која би објединила напоре Цркве, као власника, и доносилаца политичких одлука да се Патријаршијска библиотека сачува, уреди на савремени начин [који је делимично урађен] и стави на потуно располагање српском народу, коме су њени оснивачи и велики донатори наменили. Тада би наша најстарија библиотека могла да заузме почасно место у српском библиотекарству које јој, како из историјских разлога тако и због значајних фондова којима располаже, припада” (Živković 2005: 188).

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ / REFERENCE LIST

ABSP – Arhiva Biblioteke Srpske patrijaršije.

ASAS – Arhiva Svetog arhijerejskog sinoda.

APUO – Arhiva Patrijaršijskog upravnog odbora.

Biblioteke u Jugoslaviji 1962: Biblioteke u Jugoslaviji, Beograd: Savez društva bibliotekara Jugoslavije.

Durković-Jakšić 1986: Lj. Durković-Jakšić, „Prilog istoriji stradanja Patrijaršijske biblioteke”, *Glasnik SLSPC*, God. LXVII, br. 10, str. 239–250.

- Ćirković 1971: V. Ćirković, „Biblioteke Srpske pravoslavne crkve”, *Srpska pravoslavna crkva 1920–1970: spomenica o 50-godišnjici vaspostavljanja Srpske patrijaršije*, Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, str. 411–431.
- Lazarević 1951: N. Lazarević, „Biblioteka Srpske patrijaršije”, *Zbornik Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta II*, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 1951, str. 535–553.
- Mileusnić 1996: S. Mileusnić, „Upokojio se u Gospodu profesor Bogoljub Ćirković, upravnik Patrijaršijske biblioteke”, *Glasnik SLSPC*, God. LXXVII, br. 3, str. 50–52.
- Popović 1953: A. Popović, „Prilog građi za istoriju biblioteka u Srbiji XIX i XX veka”, *Bibliotekar*, God. 5, br. 3–4, str. 137–145.
- Pravilnik 1981: *Pravilnik o naplaćivanju usluga biblioteka i muzeja na teritorije Srpske pravoslavne crkve u Jugoslaviji*, Beograd: Zavod za umnožavanje pri Svetom arhijerejskom sinodu.
- Protić 1978: M. Protić, „Izdavačka delatnost Srpske crkve za vreme patrijarha Germana”, *Patrijarh srpski German: spomenica povodom dvadesetogodišnjice njegovog patrijarškog služenja: 1958–1978*. Beograd: Srpska patrijaršija, str. 173–228.
- Radić 2011: R. Radić, *Život u vremenima: patrijarh Gavriilo (Dožić) 1881–1950*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, Institut za teološka istraživanja.
- Radulović i Kalodera-Petrović 2007: Z. Radulović i D. Kalodera-Petrović, *Bibliografija časopisa „Bibliotekar”: 1948–1997*, Beograd: Bibliotekarsko društvo Srbije.
- Stamatović 1996: D. Stamatović, „O bibliotekarskoj profesiji – istorija i perspektiva”, *Bibliotekarstvo na kraju veka: zbornik radova*, priredio Dobrivoje Mladenović, str. 3–16. Beograd: Bibliotekarsko društvo Srbije.

Nenad D. Idrizović

The Patriarchal Library in the Second Half of the 20th and Beginning of the 21st Century

Summary

The establishment of libraries in recent Serbian cultural history has begun in the first half of XVIII century in regions under Austro-Hungarian rule. The oldest Serbian (Church) library, which did not belong to a specific monastery or a church, is The Archbishopal-Metropolitan-Patriarchal Library, better known as The Patriarchal Library (now seated in Belgrade). It represents the oldest modern Serbian library and, as far its continuity is concerned, one of the first in this region. Its funds have been gradually formed and organized as court book storage of metropolitans of Karloveci and patriarchs of the Serbian Orthodox Church during more than 300 years.

Key words: The Patriarchal Library, Belgrade, Bogoljub Ćirković, Luka Novaković, reading-rooms, The Serbian Orthodox Church, Serbian librarianship

Рад примљен: 11. 11. 2016.
Рад прихваћен: 26. 11. 2016.